

16.11.2022.

Група 04. Історія України. Урок 47. Україна на початку Другої світової війни (1939-1941). Гісем 10 клас с. 189-196.

Україна на початку Другої світової війни (1939—1941 рр.)

1. Коли було проголошено незалежність Карпатської України? Агресії з боку якої держави вона зазнала? 2. Якими були причини зближення Німеччини та СРСР напередодні Другої світової війни?

1. Україна в міжнародній політиці напередодні Другої світової війни.

Назрівання Другої світової війни загострило всі ті проблемні питання, що лишилися невирішеними після Першої світової війни. Одним із них було «українське питання». Українці були єдиним великим народом у Європі, що за підсумками Першої світової війни та повоєнного устрою світу був позбавлений власної державності й розділений між СРСР, у складі якого існувало формальне державне утворення УРСР, Польщею, Румунією та Чехословаччиною.

Найактивніше «українську карту» розігрувала нацистська влада, що прагнула оволодіти «життєвим простором на сході» як запорукою встановлення світового панування. «Українське питання» було зручним для порушення внутрішньої стабільності таких країн, як Чехословаччина, Польща та СРСР. У 1933—1934 рр. між Німеччиною та Польщею відбулися переговори про спільний похід проти більшовизму. Саме українські землі в цих переговорах відігравали роль розмінної монети для оплати Польщі.

Коли А. Гітлер під гаслом об'єднання всього німецького народу в одній державі висунув територіальні претензії до Чехословаччини, знову постало «українське питання». Цього разу воно мало сприяти розвалу Чехословаччини, стати засобом тиску на Польщу та СРСР і розмінною монетою у грі з Угорщиною. Отримавши Судетську область, А. Гітлер підтримав становлення Карпатської України, що вкрай занепокоїло Польщу і СРСР, які не бажали відродження української держави. Зрештою «українська карта» зіграла на користь Німеччини. Карпатська Україна була передана Угорщині, яка стала союзником Німеччини. Також було налагоджено контакти з радянським керівництвом, яке розцінило дії Німеччини як крок назустріч.

Ще раз «українську карту» намагалася розіграти Німеччина, готуючи агресію проти Польщі. Розглядався план організації антипольського повстання на українських землях.

2. Радянсько-німецький договір 1939 р. «Пакт Молотова—Ріббентропа».

Напередодні Другої світової війни СРСР опинився в центрі міжнародних відносин. Прихильності СРСР домагалися як Англія із Францією, так і Німеччина. Й. Сталін схилився до союзу з Німеччиною.

«Українська карта» — комплекс проблем у міжнародних відносинах, планах окремих держав, пов'язаних із невирішеністю «українського питання» в міжвоєнній Європі.

Після нетривалих переговорів міністра закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропа і наркома закордонних справ СРСР В. Молотова 23 серпня 1939 р. між двома країнами було підписано Пакт про ненапад.

Окремою частиною радянсько-німецького договору став таємний протокол, який увійшов в історію як «пакт Молотова—Ріббентропа». Він передбачав розмежування сфер впливу обох держав у Європі. Німеччина визнавала сферою інтересів СРСР Фінляндію, Естонію, Латвію та Бессарабію, а Литву віднесла до сфери своїх інтересів. У пакті також планувався поділ Польщі по лінії річок Нарев, Вісла, Сян. Таким чином, таємний протокол стосувався українських земель, що входили до складу Польщі та Румунії.

Віддаючи українські землі Й. Сталіну, А. Гітлер вдруге наче підкреслював свою незацікавленість Україною (уперше це було підкреслено діями Німеччини щодо Карпатської України, яка була передана Угорщині). Домовленості між СРСР та Німеччиною розв'язали руки останній для агресії проти Польщі й тим самим поклали початок Другій світовій війні.

3. Початок Другої світової війни.

1 вересня 1939 р. Німеччина розпочала збройну агресію проти Польщі. Упродовж першого тижня війни організований опір польської армії було зламано. Уже 3 вересня 1939 р. головнокомандувач збройних сил Польщі маршал Е. Ридз-Смігли зрозумів, що поразка неминуча. Проте окремі польські частини продовжували чинити опір, а іноді навіть здобували поодинокі перемоги. Союзниці Польщі Англія та Франція, хоча й оголосили 3 вересня війну Німеччині, але до реальних дій, які б допомогли їй, так і не вдалися.

Після початку бойових дій більшість українського населення залишилися лояльними до Польщі. Ті українці, що служили в польській армії, чесно виконали свій обов'язок, проявивши неабиякий героїзм. За оцінками, кожен десятий із них загинув у бою або помер від ран, хвороб у таборах для полонених.

Німеччина, розпочавши війну, намагалася втягнути до агресивних дій і СРСР, щоб зробити його співучасником і своїм союзником. Проте радянське керівництво відповідало, що в потрібний час йому «обов'язково доведеться... почати конкретні дії. Однак ми вважаємо, що цей момент поки що не настав», а «поспішність може зіпсувати справу і сприятиме згуртованості ворогів».

Німецькі солдати ламають шлагбаум на німецько-польському кордоні. Початок вересня 1939 р.

Така позиція радянського керівництва спонукала німецьке командування до вирішення польського питання без Радянського Союзу. Німецькі війська перетнули лінію, вказану в таємному протоколі, і просунулися далі на схід, підійшовши до Львова, Бреста, а

також почали більш детально розглядати питання створення в Галичині Української держави, спираючись на ОУН, яка мала організувати антипольське повстання. Також німецькою розвідкою (абвером) у складі німецької армії було створено український легіон переважно з колишніх вояків Карпатської Січі (200—600 осіб) під командуванням Р. Сушка.

4. Вступ Червоної армії на територію Західної України.

У той час як німецька армія громила основні сили польської армії СРСР готував свої сили, щоб долучитися до агресії. Для нападу на Польщу було створено Білоруський (командувач М. Ковальов) та Український (командувач С. Тимошенко, начальник штабу М. Ватутін) фронти.

17 вересня 1939 р. Червона армія вступила на територію Західної України та Західної Білорусії. Наступ збігся з від'їздом польського уряду до Румунії. Червона армія просувалася стрімко. Головною метою Українського фронту було якнайшвидше оволодіти Львовом. Такої ж мети дотримувалися й німецькі війська, які 13 вересня підступили до міста, а на 18 вересня оточили його з трьох боків. Польські війська чинили завзятий опір. 19 вересня 1939 р. між німецькими і радянськими частинами через непорозуміння стався бій. Зрештою після переговорів німецькі війська були відведені від міста, а 22 вересня 1939 р. Львів зайняли радянські частини. Польський гарнізон не чинив опору радянським військам. Того ж дня у Бресті, Гродно, Пінську, Перемишлі відбулися спільні паради радянських і німецьких військ на честь перемоги над Польщею.

Плануючи напад на Польщу, радянське керівництво прагнуло знайти пропагандистське обґрунтування цієї акції. Свої дії воно пояснювало пригнобленим становищем українців і білорусів у Польщі та їхнім беззахисним становищем після розпаду Польської держави.

Напередодні вступу радянських військ на територію Польщі польському послу в Москві було вручено ноту.

Маючи таке ідеологічне обґрунтування, агресію проти Польщі було подано як «визвольний похід» Червоної армії.

Під час «походу» Червона армія зайняла меншу територію, ніж було передбачено «пактом Молотова—Ріббентропа». Для врегулювання питань кордону в Москві розпочалися переговори між Німеччиною та СРСР, які завершилися підписанням 28 вересня 1939 р. Договору про дружбу й кордон і двох таємних протоколів до нього. За цим договором було остаточно поділено сфери впливу між двома державами у Східній Європі й встановлено спільний радянсько-німецький кордон.

Територіальні зміни України в 1939—1940 рр.

Рік	Доля українських земель
1939	Закарпаття (Карпатська Україна) — окуповане й приєднане Угорщиною. Східна Галичина, Західна Волинь — увійшли до складу УРСР.

	Холмщина, Підляшшя, Посяння, Лемківщина — було встановлено німецьку окупаційну владу (увійшли до складу Польського генерал-губернаторства Німеччини)
1940	Північна Буковина, Хотинщина, Придунайський край (Південна Бессарабія) — увійшли до складу УРСР

Відповідно до договору Польська держава ліквідувалася, новий кордон встановлювався по «лінії Керзона», сферою впливу Радянського Союзу ставала Литва в обмін на етнічно польські землі, що відходили Німеччині. Також за договором до сфери німецького впливу потрапили полонізовані українські етнічні землі — Холмщина, Підляшшя, Посяння, Лемківщина, на яких проживало майже 500 тис. осіб українського походження. Ця обставина свідчить про те, що у своїх діях Й. Сталін керувався не прагненням урятувати «єдинокровних братів» (українців і білорусів), а стратегічними інтересами, спрямованими на опанування більш вигідних рубежів для нового удару на Захід.

У результаті поділу Польщі до СРСР відійшло 51,4 % її території із 37,1 % населення (12 млн осіб).

5. Приєднання Бессарабії та Північної Буковини до СРСР і УРСР.

Радянський Союз ніколи не визнавав приєднання Бессарабії до Румунії. Пакт про ненапад із Німеччиною і додатковий протокол до нього, а також початок Другої світової війни створили сприятливі умови для вирішення бессарабського питання на користь СРСР.

26 червня 1940 р. В. Молотов вручив румунському послу ноту ультимативного характеру з вимогою передати СРСР Бессарабію та Північну Буковину. Румунія змушена була погодитися. До того ж Німеччина відмовилася надати їй допомогу.

28 червня 1940 р. радянські війська Південного фронту під командуванням Г. Жукова перейшли Дністер і встановили свій контроль над Північною Буковиною та Бессарабією.

Слід зазначити, що Північну Буковину не було згадано в жодній домовленості між СРСР та Німеччиною. Ця територія також ніколи не входила до складу Російської імперії, на відміну від Бессарабії. Тому дії СРСР у Північній Буковині були сприйняті Німеччиною негативно. У середині липня 1940 р. німецький генеральний штаб почав розробку плану «Барбаросса» — нападу на СРСР.

6. Радянізація нових територій.

Першочерговим завданням нової влади стало формування органів влади та їх узаконення. Спочатку в містах і селах були ліквідовані польські органи влади та створені тимчасові комітети з місцевих комуністів і прорадянськи налаштованих діячів. Заборонялася діяльність партій і громадських рухів. Формувалися робітничі й селянські дружини, які разом з оперативними групами Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) здійснювали масові арешти. Усього було арештовано 21,8 тис. осіб (державні чиновники, поліцаї, жандарми, осадники, діячі політичних партій, окремі представники інтелігенції тощо), яких вважали небезпечними для нової влади. У 1940 р. всі вони були знищені.

Для узаконення радянського режиму в Західній Україні 22 жовтня 1939 р. під контролем НКВС було проведено вибори до Народних зборів. На виборчих дільницях вони отримали вже складені безальтернативні списки кандидатів у депутати. Наприкінці жовтня Народні збори прийняли Декларацію про входження Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з УРСР. 1 листопада 1939 р. сесія Верховної Ради СРСР, а 15 листопада Верховної Ради УРСР ухвалили відповідні закони.

На території Західної України, що офіційно увійшла до складу УРСР, у грудні 1939 р. було створено шість областей — Львівську, Станіславську, Волинську, Тернопільську, Рівненську, Дрогобицьку.

Менше ніж через рік було законодавчо оформлено і включено до складу УРСР території Північної Буковини та придунайських земель.

2 серпня 1940 р. було утворено Молдавську РСР, а на території Північної Буковини та Хотинського повіту Бессарабії утворено Чернівецьку область і передано до складу УРСР. У грудні 1940 р. було утворено Ізмаїльську область, до складу якої увійшли Аккерманський та Ізмаїльський райони.

У листопаді 1940 р. між Українською РСР і Молдавською РСР було встановлено новий кордон. Частина колишньої Молдавської АРСР у складі УРСР було передано Молдавській РСР. У результаті від України було відчужено Придністров'я з етнічним українським населенням.

Після приєднання західноукраїнських земель до СРСР розпочався процес радянзації, тобто впровадження в усі сфери життя вироблених за роки радянської влади стратегічних напрямків модернізації життя: націоналізація, колективізація, індустріалізація, «культурна революція». У Західній Україні насаджували тоталітарний режим.

Війська Червоної армії вступають у Чернівці. 28 червня 1940 р.

Олександр Довженко виступає на передвиборчому мітингу на Гуцульщині. Жовтень 1939 р.

Як ви вважаєте, про що міг говорити О. Довженко на зібранні?

Для зміцнення нової влади в Західну Україну було направлено 86 тис. партійних, радянських, комсомольських, профспілкових діячів. Сюди також надіслали вчителів, культпрацівників, агрономів, медиків тощо. Більшість із них були молоді люди без освіти й відповідного досвіду роботи, що викликало чимало конфліктів із місцевим населенням через нерозуміння специфіки регіону.

Найбільш позитивно українське селянство зустріло заходи щодо розподілу поміщицьких земель і земель «осадників», інвентаря, худоби, посівного матеріалу та майна. Загалом було розподілено близько 2 млн га землі. Щоб забезпечити собі додаткову підтримку, нова влада звільнила від податків третину найбільш селянських господарств. Однак ставлення селянства швидко змінилося, коли почали створювати колгоспи. Перші колгоспи з'явилися в 1940 р., а на 1 червня 1941 р. 140 тис. селянських господарств було об'єднано у 2,6 тис. колгоспів.

Нова влада цілеспрямовано ліквідувала приватну власність. Так, були націоналізовані земля та її надра, промислові підприємства (2,2 тис.) та заклади торгівлі. На націоналізованих підприємствах за радянським зразком створювалися профспілки. Запроваджувався 8-годинний (замість 13—14-годинного) робочий день, скорочувалась кількість безробітних, істотно збільшувалась заробітна плата. Щоб підприємства працювали, їм надавали державні замовлення й забезпечували сировиною. Завдяки таким заходам за кілька місяців було ліквідовано безробіття. Тих, хто не зміг знайти роботу на місці, відправляли на підприємства Донбасу.

Одним із заходів радянізації був розподіл націоналізованого житла колишніх польських чиновників, власників підприємств, поміщиків тощо. Значну кількість квартир отримали переселенці з Наддніпрянщини.

Місцеве населення було вражене запровадженням безоплатного медичного обслуговування та освіти, організацією дитячих садків і ясел, шкіл та курсів із ліквідації неписьменності та малописьменності для дорослих. Сенсацією стало повсюдне запровадження української мови, а також українського репертуару в театрах, різке збільшення українських шкіл (до 5,6 тис.) з одночасним скороченням польських. Було підвищено заробітну плату працівникам освіти та охорони здоров'я.

Якщо до 1940 р. у Північній Буковині існувало 72 лікувальні заклади зі штатом 112 лікарів, то після включення її до складу СРСР медичне обслуговування населення здійснювали 200 закладів і понад 500 лікарів.

Львівський університет було перейменовано на честь І. Франка, мовою викладання в ньому та Львівській політехніці стала українська. Кількість українських студентів зросла в 4 рази і становила 50 %. У Львові було засновано філіал Академії наук УРСР.

Періодичні видання перевели на українську мову. Зі східних областей було привезено багато українських книжок. Влаштувалися гастролі театральних труп, хороших і музичних колективів зі Сходу.

Проте із часом населення почало помічати, що через такі дії влада намагається нав'язати нові радянські цінності. Одночасно було ліквідовано старі українські періодичні видання, культурно-просвітні організації, «Просвіту», НТШ тощо.

Соціальні перетворення супроводжувалися репресіями, метою яких було якнайшвидше вирішити питання про суспільний лад та утвердити радянську владу в регіоні.

Репресії, як уже згадувалося, розпочалися одразу після вступу у край Червоної армії, але спочатку вони торкнулися переважно польського населення. Серед українства раніше за інших зазнали репресій активісти політичних партій. Широкомасштабні репресії українського народу почалися із грудня 1939 р. Їх здійснювали без суду і слідства. Найпоширенішою формою репресій стала депортація. Першими до Сибіру й Казахстану в лютому 1940 р. було депортовано польських військових «осадників» і лісничих. Друга хвиля депортації відбулась у квітні 1940 р. — це були родини репресованих. Третя (червень 1940 р.) і четверта (травень-червень 1941 р.) хвилі торкнулися переважно біженців із нацистської зони окупації Польщі. Загалом було депортовано 320 тис. осіб. Смертність серед депортованих склала 16 %.

Єдиною організованою силою опору новій владі була ОУН, яка зберегла свою підпільну мережу. Підпілля поширювало листівки, об'єднувало молодь на майбутню боротьбу, іноді здійснювало збройні акції проти представників нової влади. ОУН налагодила співпрацю з нацистською розвідкою й вела підготовку до дій під час майбутньої війни між СРСР та Німеччиною.

Органи державної безпеки докладали багато зусиль для боротьби з оунівським підпіллям. У січні у Львові відбувся закритий процес над 59 членами ОУН. Найпомітнішою фігурою на процесі був уніатський священник Р. Берест. Частину підсудних було страчено, іншу засуджено до тривалих строків ув'язнення.

Висновки. «Пакт Молотова—Ріббентропа» відкрив шлях до розв'язання Другої світової війни. Німеччина (1 вересня) та СРСР (17 вересня) здійснили агресію проти Польщі.

- Скориставшись поразкою Польщі, СРСР загарбав Західну Україну і Західну Білорусію. Таким чином уже з першого дня війни українські землі стали театром бойових дій у Другій світовій війні, а українці — її учасниками.
- На новоприєднаних землях (Східна Галичина, Західна Волинь, Північна Буковина, Південна Бессарабія) розгорнулися заходи з радянзації, які мали забезпечити поширення тих форм життя, які вже утвердилися в Наддніпрянській Україні. Як і раніше в Наддніпрянщині, нову владу встановлювали жорсткими репресивними діями. Такі заходи налаштували проти радянської влади більшість населення Західної України.

Запитання та завдання

1. Коли почалася Друга світова війна? 2. Якою мала бути доля західноукраїнських земель згідно з «пактом Молотова—Ріббентропа»? 3. Коли до УРСР були приєднані Північна Буковина й Південна Бессарабія? 4. Які українські землі були передані новоствореній Молдавській РСР? 5. Які області УРСР були утворені на щойно приєднаних землях у 1939—1940 рр.? 6. Яким було ідеологічне обґрунтування агресії Червоної армії проти Польщі та Румунії? 7. Що таке радянська організація? Якими були її етапи й складові?

8. Як провідні європейські країни ставилися до «українського питання» напередодні Другої світової війни? 9. Чому радянське керівництво відклало дату нападу на Польщу? 10. Як були врегульовані відносини між Німеччиною та СРСР після

захоплення Польщі? 11. Який термін, на вашу думку, є найбільш доречним для характеристики подій «золотого вересня»: «приєднання», «возз'єднання», «входження», «інкорпорація», «анексія»?

12. Дайте оцінку радянсько-німецьким договорам від 23 серпня і 28 вересня 1939 р.

13. Охарактеризуйте ставлення населення Західної України до заходів радянізації. Визначте, які з них сприймалися позитивно, а які негативно. Відповідь подайте у вигляді таблиці. 14. Дайте характеристику методам, якими здійснювалася радянізація Західної України. Визначте спільне й відмінне в заходах радянізації Наддніпрянської і Західної України. 15. Покажіть на карті атласу, яких політичних та адміністративно-територіальних змін зазнали українські землі протягом 1939—1940 рр.

16. Деякі історики вважають, що, підписавши пакт із Німеччиною та взявши участь у розподілі Польщі, СРСР сприяв розв'язанню Другої світової війни. Чи згодні ви з такою точкою зору? 17. Швейцарському історичу В. Хоферу належать слова: «Сталося виняткове явище — договір уклали між собою антинацист №1 Й. Сталін і антибільшовик №1 А. Гітлер. При цьому кожен із них зрадив свою ідеологію: Й. Сталін зрадив світовий комуністичний рух, а А. Гітлер поведився так, нібито відмовився від планів щодо завоювання життєвого простору на сході». Як ви розумієте вислів історика? Чи згодні ви з його думкою?